

Borsbeke

IJzig heilig

4 februari 2012

De heiligen hadden er even moeten over nadenken. Zoiets als anderhalve week. Waarna ze dan toch besloten hun reputatie eer aan te doen.

Sint-Antoon en Sint-Sebastiaan

Komen met 't hardste van de winter aan.

Dat was geen woord teveel gezegd want het was inderdaad bitter koud. En hard was het ook want stijf bevroren. Dus de foto's die bij dit verhaal gaan tonen de streek van Borsbeke en Sint-Lievens-Houtem onder een laagje sneeuw. Een buitenkansje! Meestal ligt die sneeuw er niet. Wanneer je dus later op eigen gelegenheid zou gaan ronddwalen in die omgeving, dan zal alles er heel anders uitzien. Dat heb ik niet gedaan. Ronddwalen, bedoel ik. Het was voldoende de pijltjes te volgen die welwillende heren aan palen en bomen gebonden hadden,

om weer netjes bij het uitgangspunt te belanden na één en ander van deze streek aan de drempel van de Vlaamse Ardennen te hebben verkend.

O ja, voor het geval de vraag rijst waarom die heiligen in de weerspreuk optreden: Sint-Antonius heeft een postuum vakantieverblijf in Borsbeke en hij viert zijn naamdag op 17 januari en Sint-Sebastiaan staat op 20 januari op de heiligenkalender.

Ze hadden dus wat te beweren over de heersende weersomstandigheden. Nu, de traditie om aan de hand van gebeurtenissen op een bepaalde datum te voorspellen wat er op een latere dag zal gebeuren spreekt zichzelf wel eens tegen in de conclusies. Want spanden in de voorgaande spreuk beide heiligen nog samen om ons af te koelen, ze beconcurreren mekaar ook wel eens:

Maakt Sint-Teunis de brug, Sint-Sebastiaan slaat ze stuk.

Met „de brug“ wordt dan bedoeld dat het ijs zo dik is dat je er kan op wandelen zonder natte voeten te krijgen. De ene laat het vriezen. Drie dagen later maakt de andere dat weer ongedaan.

In een andere betonnen wijsheid werken ze dan alweer samen. Al is het me niet duidelijk wat ze dan in de zin hebben:

Met Sint-Teunis en Sint-Bastiaan, komen de harde koppen eerst aan.

Tja, wat moet je daarmee?

Kom, nog een paar van dat soort om jullie een hart onder de riem te steken:

Sint-Antonius klaar en helder, vult 't vat en ook de kelder.

En deze:

Saint-Antoine grande froidure,

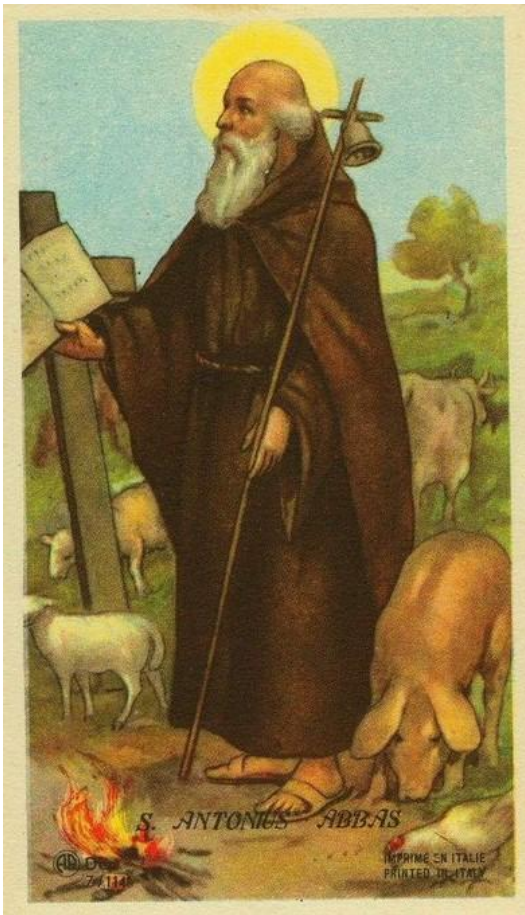
Saint-Laurent grand chaud,

l'un et l'autre durent.

In 't Frans ja, die heiligen spraken alle talen. Liefst allemaal tegelijk. Overigens is die „Saint-Laurent“ hier beter bekend als Sint-Laurentius. Geen wonder dat die met hitte wordt geassocieerd. Hij verdiende zijn heiligheid door geroosterd te worden.

Zwijnerij

De reden dat er hier wat met die heiligen gestoeid wordt, is niet omdat ik recentelijk het licht zou hebben gezien. Tenminste niet méér dan anders wanneer ik de schakelaar om-

Sint-Antonius Abt met zijn varken.
Afbeelding van het internet. Auteur onbekend.

zet. Wel doordat de wandeling begon in een zaal waarvan de naam verwees naar Sint-Antonius. Die zaal lag, o verrassing, in de schaduw van de Sint-Antoniuskerk in Borsbeke. Soms krijgt een mens onverwacht greep op de omstandigheden. Het kostte echter wel wat zoeken om te achterhalen welke Sint-Antonius het precies was die hier vereerd werd. Er zijn er namelijk twee. De ene komt uit Portugal maar heet *van Padua* en de andere komt uit Egypte en hij heet Abt. Het bleek deze laatste te zijn: *Antonius Abt*. Alias van Egypte, de Grote, de Kluizenaar, van Schotland, van de Thebaïs of met het Varken. Juist! „Met het varken“. Zo kennen we hem weer. Uit mijn jeugd herinner ik me het roze varkentje dat naast de staf van de heilige man wat dommig stond te kijken. Voor de rest is er wel amper keuze om de man te benoemen.

Antonius werd geboren als kind van rijke ouders. Toen hij twintig jaar oud was, stierven die. Hij schonk al zijn bezittingen aan de armen en hij ging eenzaam op een berg vroom zitten zijn. Nadat hij twintig jaar boven de wolken had vertoefd, begon dat toch wat te vervelen en daarop trok hij naar een oase in de Egyptische woestijn. Het is zelfs bekend welke oase dat was. Ze heet nu *Djebel al-Galala el Qibliya*. In deze oase werd hij bezocht door vele christenen. Voordien, op zijn berg, was het vooral

de duivel die hem bezocht. Diens verleidelijke maar vuige fluisteringen weerstond hij natuurlijk glansrijk. Van zijn bezoekers in de oase waren velen onder de indruk van zijn wijsheid en godsvrucht en ze besloten om hun leven verder in zijn gezelschap door te brengen. Op die manier ontstond rond Antonius een dorp van kluizenaarswoningen. Hoewel hij geen gemeenschappelijke levenswijze organiseerde gaf hij aan allen toch geestelijke leiding. Dat is de reden waarom hij de eerste abt genoemd wordt.

Volgens de verhalen stierf hij toen hij 105 jaar oud was. Het is mijn inschatting dat het kwam doordat hij over zijn baard struikelde en dat hij daarbij kwalijk ten val kwam.

Maar waar komt dat varken nu toch vandaan? Wel, Antonius verrichtte ook mirakelen. Als heilige ben je dat aan je status verplicht. Het wonder dat we hier onder het vergrootglas leggen voltrok zich geruime tijd na zijn verblijf op aarde. Dat doet er echter niet zozeer toe, het is een eerder normale gang van zaken en zelfs een *conditio sine qua non* om een gipsen afbeeldsel en een plaats op de kalender te verdienen.

Een Franse edelman uit de 11^e eeuw had een zoon die zeer erg ziek was. Het Sint-Antoniusvuur noemde men dat toen. Wij zouden zeggen dat het de pest was. De vader aanriep Sint-Antonius en de jongen genas. Uit dankbaarheid stichtte de vader een kloosterorde: *de Antonieten*. Deze orde wijdde zich in de 12^e en 13^e eeuw aan het verzorgen van de zieken in zowat 370 hospitalen, verspreid over heel de toen bekende wereld. De monniken hadden iets speciaal: ze kondigden hun komst aan door een bel te luiden. Het spreekt vanzelf dat Sint-Antonius Abt hun schutpatroon was. En juist daar ligt ook de herkomst van het varken als zijn herkenningsteken bij uitstek. In de Middeleeuwen gebruikte men namelijk varkens om het stadsvuil op te ruimen. Zo'n varken vreet gewoon alles. Dat de pest werd overgebracht door ratten, dat wist men toen nog niet maar de ziekte werd wel in verband gebracht met onreinheid. En daar horen ratten bij. Doordat de varkens ervoor zorgden dat er minder te eten was voor de ratten, waren die minder talrijk. Wat de zaken ten goede

kwam. Gaandeweg zag men de varkens als beschermers tegen de pest. Meer nog: de Sint-Antoniusvarkens kregen ook een beetje de status van een monnik: er werd hen een belletje om de nek gebonden!

Wanneer je al zijn epitheta overschouwt dan is het duidelijk dat we hier te maken hebben met een zeer veelzijdige heilige. Waar anderen zich specialiseren in een eerder beperkte niche, staat Sint-Antonius voor van alles. Hij is beschermheilige van alle beroepen die met vee, en meer in het bijzonder met varkens te maken hebben: hoeders, boeren, handelaren, slagers, vilders, leerlooiers, handschoenmakers, worstendraaiers, vleeswarenverkopers, handelaren in gerookte vleeswaren en schilders. Pardon? Schilders? Jawel want penselen worden immers gemaakt van varkenshaar! Het houdt daarmee niet op. Andermaal treedt hij in concurrentie met Sint-Sebastiaan want hij is ook patroon van schutters en boogschutters. Kijk, daaraan ligt alweer een eigenaardige gedachtegang ten grondslag. Antonius is, ik zei het al, ook beschermheilige tegen de pest. In de Middeleeuwen meende men dat iemand door die vreselijke ziekte werd getroffen doordat Gods pijn hem of haar had geraakt. Om dezelfde reden is hij in Vaticaanstad patroon van de brandweer want vuur is haast net zo'n plaag voor de mens als de pest. Let wel: zijn postje als brandweerman is een puur territoriale bevoegdheid. Buiten de grenzen van het Vaticaan moet je hem daar niet op aanspreken. Vanzelfsprekend is hij daarnaast ook patroon van de Antoniusbroeders en van de Antonieten, van de kluizenaars en van de activiteiten die doorgaans in eenzaamheid worden verricht. Zoals daar zijn: hoveniers, borstelbinders, mandenmakers en -vlechters, wevers, lakenscheerders en porseleinwerkers. Nog even volhouden: hij is ook patroon van doodgravers en grafdelvers. Dat komt doordat hij Sint Paulus van Thebe heeft begraven. Weliswaar toen die al gestorven was en omdat die er bij leven zelf om gevraagd had. Hij heeft ook een smakelijke kant als patroonheilige van de suiker- en banketbakkers. Omdat in de winter rond zijn feestdag veel suikerhoudende spijsen werden gegeten als bescherming tegen de kou. Het verband tussen kou en suiker ontgaat me enigszins. Hij heeft ook een zwak voor de armen omdat zij destijds in de winter op zijn feestdag gratis het vlees van de geslachte *Antoniusvarkens* kregen. Wegens zijn eindeloze geduld staat hij ook de horlogemakers bij. Regionaal is hij doende in Brugge voor de scheepstimmerlieden en in Italië voor de koetsiers. Hij zal allicht meer werk hebben in Italië dan in Brugge. Zodat er nog wat tijd blijft om zich te bekommeren om de pachters en de sloddervossen.

Nog een wonder dat ze de man niet Sint-Antonius Duizendpoot hebben genoemd.

De Sint-Antoniuskerk in Borsbeke

Allen die willen ter bede varen

De Sint-Antonius Abtkerk in Borsbeke werd in 1659 gebouwd in laatgotische stijl. In 1694 brandde de vieringtoren af. Het was dus kortstondig een „vuringtoren“. Spoedig na deze calamiteit werd de kerk weer opgebouwd. In 1774 werd ze vergroot door er twee zijbeuken aan toe te voegen. In 1900 achtte men het raadzaam om de kerk op te knappen. Wat ook gebeurde.

Ik heb de kerk ook dit keer niet bezocht en ik zeil dus maar op het kompas van anderen wanneer ik zeg dat het zuidelijke zijaltaar een graftombe uit 1771-1773 herbergt. Die werd door ene Frans Somers gemaakt. Deze beeldhouwer was ook verantwoordelijk voor de beelden van Sint-Rochus en Sint-Adrianus, en twee reliëfs uit het leven van Abt Sint-Antonius die ook in de kerk te vinden zijn.

Verder is een beeld van Sint-Antonius uit de 17^e eeuw het vermelden waard. Dat beeld komt trouwens uit een kapel die aan de Sint-Antoniusdreef staat. De biechtstoel is uit 1685, De doopvont van ergens uit dezelfde 17^e eeuw en een

preekstoel die classisistisch van stijl is, moet in het laatste kwart van de 18^e eeuw gemaakt zijn.

De heilige Antonius Abt wordt sedert eeuwen vereerd in de parochiale kerk van Borsbeke. Naar het schijnt berusten daar zelfs zijn relikwieën.

In de middeleeuwen werden misdadigers in Gent soms veroordeeld om te voet naar deze plaats komen om voor hun kwalijke gedrag te boeten. Dat wordt nu niet meer gedaan.

Eventueel worden ze veroordeeld tot het lezen van een boek. De verering van Sint-Antonius is ook terug te vinden bij de jaarlijks terugkerende *paardenommegang*. Daarbij worden de paarden gezegend door de plaatselijke diaken.

Voor mensen die de bedevaart willen ondernemen staat op een oud bedevaartvaantje het scenario als volgt uitgeschreven:

„De solemnele begankenissen zijn: de 1^e den 17 Januari met Octave; de 2^e den laatsten zondag van Augustij met Novene“.

Behalve een afbeelding van de kerk in Borsbeke staat op het driehoekige vaantje ook de volgende tekst:

„Antonius, patroon voor menschen en voor beesten:

Te Borsbeke gediend tegen booze geesten;

Tegen kwaadvuur, en pest, en menig ander pijn:

Wil Hij op deze plaats van u aanroepen zijn.

Komt dan tot Borsbeke, komt hier tot hem getreden;

Aanroept Antonius, toont Hem uw zieke leden:

Zijn wonderheden groot geven getuigenis,

Dat wie zijn hulp verzoekt in 't kort geholpen is“.

Indien u mij toestaat zou ik dit willen amenderen met:

Zoals men toen des zondaags dichtte,

Opdat de heilige toch zwichte

Voor 't klagen van het volk

Van boven daar op zijn wolk.

Tezamen met de nodige caramellen

Kon die rijmelarij nogal tellen.

Borstelhaar

Borsbeke en Burst zijn aan mekaar verwant. Niet alleen hebben ze een stuk gemeentegrens gemeen maar ook hun namen hebben ten dele een gemeenschappelijke stam. Meer bepaald een stekelig plantje waaruit in lang vervlogen tijden bezems werden gemaakt. Het Bursitja. Wat ik me daar precies moet bij voorstellen, bij dat plantje, dat weet ik niet. Het is immers een Germaanse benaming en die zal al lang met een dikke laag stof overdekt en in onbruik zijn. Het zou, zegt mijn zoeken op het internet, wel eens *moerasrozemarijn* kunnen zijn. Dat ziet er mij echter niet stekelig uit. Al is het dan giftig. Ach, laat maar zitten.

Oude bezems vegen toch al slecht.

Borsbeke is een dorp in de provincie Oost-Vlaanderen. Het is een deelgemeente van Herzele. Borsbeke ligt in de Denderstreek, aan de Molenbeek.

De naam van het dorp werd voor het eerst vermeld in 870 in een oorkonde van de Gentse Sint-Pietersabdij.

De kerk in het midden

Is het zo dat in Borsbeke de Heilige Antonius vereerd wordt, in *Sint-Lievens-Houtem* is dat *Sint-Livinus* ofte *Sint-Lieven*. Het dorp is zelfs naar hem genoemd. Nochtans is het zo dat de kerk daar niet aan Livinus is gewijd maar wel aan Sint-Michaël (Michiel). Livinus is wel de patroon van het hele dorp.

Volgens de gegevens die voorhanden zijn werd de Sint-Michielskerk gebouwd in de tweede helft van de twaalfde eeuw. Van het oorspronkelijke Romaanse kerkgebouw blijven alleen maar het koorgedeelte en twee boven elkaar gelegen zijkapellen over. De Beeldenstorm woedde ook hier. Waarbij het schip van de kerk in de 16^e eeuw grotendeels

werd verwoest. Tja, stormen en schepen dat gaat niet zo goed samen, nietwaar? Het duurde heel erg lang voordat de kerk weer werd opgebouwd. Zeg maar dat men twee eeuwen tegen het puin zat aan te kijken! Het huidige gebouw is als classicistisch te beschouwen.

De onderste zijkapel heeft een bijzondere betekenis. Ze wordt ook wel *het beenderkapelleke* genoemd. Die naam heeft de kapel te danken aan het vermeende feit dat hier de stoffelijke resten van de Heilige Livinus hebben berust. Dit beenderkapelleke bevindt zich aan de zuidelijke achterkant van de kerk. Het dateert uit de 12^e eeuw. Het werd gebouwd in Romaanse stijl. Opvallend zijn de zware muren en de kleine vensters die afgewerkt zijn met rondbogen.

Uniek in Vlaanderen is de bovenste kapel. Een etagekapel. Je moet er met een spiltrap naartoe. Wat, mits afspraak, mogelijk schijnt te zijn.

In 1942 werd de Sint-Michielskerk erkend als beschermd monument. In 2002 werden de crypte, de koorgevel en de zuidelijke zijkapellen gerestaureerd.

In de noordelijke toegang van het koor staat het 15^e eeuwse stenen praalgraf van de Heilige Livinus.

Maak Plaetse

Zoals iedereen weet heeft Sint-Niklaas het grootste marktplein van het land. En wie het nog niet wist die is nu op de hoogte. Maar Sint-Niklaas is een stad. Van de dorpen, zeg maar gemeenten, is het grootste dorpsplein te vinden in... jawel: Sint-Lievens-Houtem. Het is bijna 2 hectare groot! 359 meter lang met een grootste breedte van zo'n 80 meter. Driehoekig van vorm. Die vorm is niet toevallig want dient het plein nu als de plaats waar de wekelijkse markt op zaterdag plaats vindt, of als parkeerplaats, eertijds was het misschien wel een akker die volgens het eeuwenoude drieslagstelsel werd bebouwd. Het drieslagstelsel was namelijk een landbouwmethode uit de vroege Middeleeuwen waarbij de akkergronden of kouters in drie werden verdeeld. Met een bepaald doel uiteraard. Op één van de stukken grond werden het ene jaar wintergranen (tarwe of rogge) verbouwd, het jaar erna zomergranen (gerst of haver) en het derde jaar lag het braak. De andere twee stukken akkergrond volgden met steeds een jaar verschil, zodat misoogsten opgevangen konden worden met meer verschillende opbrengsten. Diversificatie, ze wisten het toen ook al. De braakliggende stukken werden ook wel eens gebruikt als weide. Waarbij het vee voor de bemesting zorgde.

De Sint-Michielskerk in Sint-Lievens-Houtem. Aan het einde van het enorm grote marktplein, de Plaetse.

Sint-Livinus

Oorsprong en rechthebbende van de afbeelding onbekend.

Het kan ook zijn dat het driehoekige plein in Sint-Lievens-Houtem, dat eertijds werd aangeduid als *de Plaetse*, eigenlijk een „dries“ is geweest. Of, in andere streken een opstal, biest, plein, groen, green of heuvel. Dat was, in lang vervlogen tijden, de gemeenschappelijke veeweide van de boeren. Degenen die aan de Plaetse woonden, *de aangelanden* heet dat hier, bezaten er het planten weiderecht. Zodat het niet moet verwonderen dat alle poorten op de biest uitgaven. Zo kon het vee 's morgens zonder problemen of transport in de weide gelaten worden. En

's avonds weer op stal gezet.

Op het plein lagen vroeger ook twee vijvers die dienden als drinkplaats voor het vee. Bovendien waren ze ook dienstig als waterreservoir wanneer er brand uitbrak.

Het spreekt vanzelf dat een plein waarvan zoveel historische waarde wordt vermoed, uitnodigt om er archeologen op los te laten. Dat is ook gebeurd. Op aandringen van het gemeentebestuur ging men in de zomer van 2008 op zoek. Archeologen van de intercommunale SOLvA (StreekOntwikkeling Land van Aalst) in samenwerking met het Provinciaal Archeologisch Museum uit Velzeke gingen op het marktplain aan het werk. De bedoeling was na te gaan in welke mate en op welke diepte archeologisch erfgoed onder het plein aanwezig zou zijn.

Men groef vier sleuven, verspreid over het middenplein. Zo kregen de archeologen een idee vanaf welke diepte de archeologische lagen bewaard zijn en hoe goed (of hoe slecht) de archeologische sporen nog zijn.

Er was al eerder eens een aanzet gegeven voor archeologisch onderzoek. Aan de rand van het plein kwam zo in 2000 een laatmiddeleeuwse tonwaterput aan het licht. Historische kaarten en -bronnen gaven verder aan dat er aan het oostelijke einde van het plein, tegenover het gemeentehuis en de kerk, ook nog wat moest te vinden zijn. Namelijk het sinds lang verdwenen 17^e-eeuwse *Schepenhuis* en de twee eerder genoemde poelen. Verder had men ook weet van een lange gracht die over bijna de volledige lengte van het plein moet gelegen hebben. Het bleek allemaal te stroken met wat werd gevonden. Het Schepenhuisje, de poel en de gracht konden herkend worden in de sleuven. Van het Schepenhuisje rest enkel de fundering. Dat huisje heeft overigens helemaal niets uit te staan met scheepvaart maar wel met het college van schepenen, de wethouders, van het dorp.

Naast wat bekend mocht verondersteld worden, kwamen ook sporen te voorschijn waarvan de historische bronnen niets hadden gezegd. Het ging dan meestal om kuilen en greppels die zich aftekenden als verkleurde vlekken in de bodem. De oudste sporen gaan terug tot de 14e eeuw. Het was mogelijk om dat tijdperk met enige zekerheid vast te stellen aan de hand van scherven die in de kuilen werden gevonden. Hoe één en ander precies moet geïnterpreteerd worden, dat zal nader onderzoek vergen. Het gaat hier wellicht om putten met huishoudelijk afval. Of het zouden kuilen kunnen zijn waaruit leem werd gedolven.

Ooit werd de markt opgehoogd. Door er een laag aarde over uit te storten die ongeveer 50 centimeter dik was. Dat heeft nu wel als resultaat dat zowel de sporen uit de late Middeleeuwen als de jongere sporen goed bewaard zijn gebleven.

Kaak en kruis

In 1910 werden „verbeteringswerken“ uitgevoerd aan het marktplain. Waarschijnlijk is er toen die laag aarde over uitgestort. Echter verdween daarbij ook een interessant relict: de schandpaal. Die stond er ooit wel degelijk. Wie daaraan gebonden werd mocht door het publiek bespot en bekogeld worden met alles wat dienstig kon zijn om ermee te gooien. Liefst iets smerigs. Hij of zij stond dus „voor paal“. Werd „aan de kaak gesteld“. Dat gebeurde voor vergrijpen als godslastering, achterklap, bedrog, diefstal, overspel en landloperij. De lijst is niet volledig.

De schandpaal van Sint-Lievens-Houtem zou daar geplaatst zijn in de eerste helft van de 16e eeuw. Met toestemming van Keizer Karel. Het was een sokkel met daarop een achthoekige paal. Bovenaan stond een vergulde leeuw die een schild vasthield. Naar deze leeuw werd de vroegere herberg *Au Lion d'Or* aan het marktplain genoemd. Nu nog is er een café dat *De Gouden Leeuw* heet.

Wat er wel nog staat maar wat ik toch niet gezien heb, is het Livinuskruis. Een feodaal kruis dat daar al in 1256 werd gezet. En hier maken we dan een eerste optreden mee van de Heilige Livinus. De legende vertelt dat het kruis eigenlijk een appelboom verving. De abt van Sint-Baafs in Gent gaf voor zeer bezorgd te zijn om de veiligheid van de relikwie van Sint-Livinus. Er was immers (alweer) een oorlog aan de gang. Dit keer tussen de

Graaf van Vlaanderen en de Duitse Keizer Hendrik II. Dus gaf vader abt enkele monniken opdracht het relikwieschrijn naar Gent te transporteren om het veilig te bewaren. Waarschijnlijk waren de motieven dan de abt niet zo zuiver. De Sint-Baafsabdij zag met lede ogen dat er in Sint-Lievens-Houtem zoveel volk de relikwieën van Livinus ging aanbidden. En dat bracht geld in het laatje! Geld dat Gent aan zich zag voorbijgaan. Dus werd het gebeente van Livinus ontvoerd. Maar! Dat was zonder de heilige gerekend: toen de stoet met het schrijn waarin de beenderen van Livinus lagen bij de appelboom kwam, begon dat steeds zwaarder te wegen. Het werd noch min noch meer onnatuurlijk zwaar. Zo zelfs dat het gezelschap gedwongen was de relikwie terug naar de kerk te dragen. Er werd gebeden en gesmeekt maar het duurde tot er plechtig beloofd werd dat er jaarlijks een bedevaart vanuit Gent naar Sint-Lievens-Houtem zou plaatsvinden waarbij de relikwie van Livinus weer even in Houtem zou vertoeven. Daarna konden de stoffelijke resten weer gedragen worden en werd alles toch nog in Gent afgeleverd. Belofte maakt schuld. Al helemaal wanneer er zo'n machtig heilige in het spel is. De bedevaart kwam er. Doorheen de jaren groeide er nog een ceremonie die elke keer plaats vond aan het einde van de bedevaart naar Houtem. Een historicus, Braekman, vond in een brevier van Heynderic Dhooghe uit 1422: „*Ende dan droegmen sinte Lievin up de plaetse toten cruce, ende bringht hem van daer weder in de kerke up siin graf*“.

Niet alle historici zitten op dezelfde lijn waar het om de oorsprong van het kruis gaat. Iemand denkt dat het kruis opgericht werd ter herdenking van de vrede, gesloten na een geschil tussen „t Gilde van binnen“ en „t Gilde van buiten“. Dat waren, respectievelijk, de Gentse en de Houtemse erewachten die de relikwie begeleidden op haar jaarlijkse tocht van Gent naar Sint-Lievens-Houtem.

Nog een ander geschiedkundige, Johan Van de Wiele, schrijft ergens dat zulke kruisen werden opgericht om het territorium van de marktvrijheid visueel af te bakenen. Een gebruikt dat niet alleen in onze contreien bestond maar ook in Nederland, Frankrijk, Duitsland, Engeland en Italië. Deze marktvrijheid bood de bezoeker de garantie op bescherming tijdens de „toog“ dagen. Al heb ik niet het minste benul wat daarmee bedoeld wordt. Feestdagen misschien? Wanneer er veel volk op de been was...

In 1814 werd het voetstuk van het kruis vernieuwd, in 1910 werd het marktplein opgehoogd en in 1930 plaatste men een cirkel in blauwe hardsteen rond het kruis. Dit om het hele voetstuk terug te tonen en om het ganse monument vrij te maken. In 1974 heeft men de put terug gevuld, terwijl door herstellingswerken aan het kruis de kolom 40 centimeter is ingekort. Het kruis is dus dichterbij de mensen gekomen.

Nu zou een mens toch denken dat een bedevaart een ingetogen, diep religieus gebeuren zou zijn en blijven. Helaas, de jaarlijkse bedevaart van Gent naar Sint-Lievens-Houtem ontaardde! Ze werd zelfs ronduit berucht. Ieder jaar op het einde van juni vertrok de stoet zoals beloofd met de relieken van Livinus van Gent naar Sint-Lievens-Houtem. Duizenden Gentenaars volgden. Al snel was er van een devote processie allerm minst sprake. Integendeel, de tweedaagse tocht had meer weg van een woest feest dat navenant ontaardde in bras- en vechtpartijen. De Gentenaars vierden als het ware hun Gentse Feesten in Sint-Lievens-Houtem. Het werd zo erg dat Keizer Karel besloot in te grijpen. In 1540 verbood hij de Gentenaars radicaal om nog langer met de relikwieën van Sint-Livinus naar Sint-Lievens-Houtem te trekken. In de *Concessio Carolina* staat bij artikel 74 te lezen dat Keizer Karel „ten eeuwighen daghen“ de Gentenaars verbiedt om „de reyse ende tdraghen van sinte Lievin te Houthem noch elders“ te houden.

Uit en af met de Sint-Livinusbedevaart.

Wat wel bleef in de slipstream van de bedevaart was de jaarmarkt in Sint-Lievens-Houtem. Iets wat tot op onze dagen is blijven bestaan en dat zelfs een internationale uitstraling heeft gekregen. In het zog van de jaarlijkse bedevaart naar het graf van Sint-Livinus had zich in de loop der jaren een bloeiende markthandel ontwikkeld. Sommige bedevaarders naar het graf van de heilige namen al eens een paard of een rund mee om onderweg te

verkoppen. En zo kwam de jaarmarkt op gang. De winterjaarmarkt vindt nog steeds plaats op 11 en 12 november op het grote marktplein van Sint-Lievens-Houtem. De markt werd in 2008 zelfs erkend als niet tastbaar cultureel erfgoed van Vlaanderen.

Livien, laat je zien

Livinus van Gent, ook bekend als Sint-Lieven, zou een apostel geweest zijn in Vlaanderen en Brabant.

Volgens de legende werd Livinus geboren omstreeks 580 uit een nobel geslacht in Ierland. Zijn hagiografie (beschrijving van een heiligenleven) vertelt dat hij, na een vrome jeugd, naar Engeland reisde waar hij Augustinus van Canterbury bezocht. Vervolgens ging hij terug naar zijn geboorteland om zijn studies af te maken. Hij trok het geestelijk kleed aan en hij werd tot priester gewijd en later tot bisschop gezalfd. Het was in zijn tijd nogal in de mode om elders de apostel te gaan uithangen en zo voelde hij zich geroepen tot de *peregrinatio Domini*, de godsreis. Hij verliet Ierland en vertrok naar Gent en Zeeland om daar het christendom te preken. Daar verbleef hij in het *Coenobium Ganda* en hij ging er bidden op het graf van Sint-Bavo. Die was nog maar onlangs naar zijn Schepper teruggekeerd en had zijn reputatie als heilige reeds gevestigd. Daarna ging hij als missionaris naar het land van Aalst. Een zware opdracht zoals iedere moraalridder die met Aalst in contact is gekomen wel weet. Ze lachen daar liever dan ze bidden.

Heiligen en sterke verhalen, ze horen samen als een hond met zijn vlooien. En Livinus kreeg zijn deel. Van de sterke verhalen. Van de vlooien weet ik het niet.

Zijn levenswijze was enigszins bizar. Hij at alleen kruiden en wilde vruchten en iets anders dan water dronk hij niet. Wanneer er met de beste bedoelingen bij hem toch op aangedrongen werd om wat brood te eten, dan mengde hij dat met as om de aangename smaak te niet te doen. Hij hield ervan vreemdelingen en kloosterlingen te ontvangen, en waste bij hun aankomst hun steeds de voeten. Als bisschop droeg hij onder zijn kleed altijd een ruw, haren boetekleed. Zo moet je wel heilig worden. Waarbij ik me de bedenking maak dat zodoende het paradijs een over-aanbod aan verknipte figuren moet kennen.

Er wordt ook verteld dat Livinus eens werd belaagd door een dolleman. Het bleek een arme donder te zijn die bezeten was door de duivel. De geestelijke sloeg de aanval af en beval de duivel om de arme man los te laten. De bezetene viel als blok op de grond maar even later stond hij alweer recht. Helemaal genezen. Livinus verrichtte zo nu en dan eens een mirakeltje. Zo genas hij een knaap, Ingelbert, die al dertien jaar blind was. Waarop diens moeder, Crapahilde, de kandidaat heilige in huis nam. Crapahilde en haar beide zonen, Ingelbert en Brixius, werden enige tijd later door hem gedoopt. Hoewel andere bronnen dat enigszins anders aan de man brengen. Zo zou hij in Houtem regelmatig gelogeerd hebben bij een arme weduwe, met wie hij in alle opzichten de armoede deelde. Dat verhaal zegt niet of dat Crapahilde was.

Ze mogen nu in Sint-Lievens-Houtem dan wel weg zijn van hun heilige, bij zijn leven was dat heel anders. Hij schreef zelf in een brief aan abt Florbertus hoe vijandig gezind de inwoners van Houtem wel waren: „*Het goddeloze en barbaarse volk van Brabant staat tegen mij op met een bloeddorstige razernij. Wat heb ik hen misdaan, die onverstandige mensen? Ik breng hun de vrede, waarom oorlogen ze tegen mij? Hun wreedheid zal mij echter doen zegepralen: ik zal bij hen de kroon der marteldood verdienen.*“

Op die kroon moest hij nog even wachten. Het was slechts op hoge leeftijd dat Livinus in het jaar 657 in Esse de marteldood stierf. Althans: ieder ander zou er het leven bij gelaten hebben, bij wat hem overkwam. Terwijl hij aan het preken was werd hij aangevallen door een losgeslagen broederpaar. Heidenen die zijn tong uitrukten en hem het hoofd afhakten. Waarop de heilige man evenwel het hoofd niet verloor maar die kop van hem onder zijn arm nam en naar Houtem wandelde om daar te sterven. Iemand anders loopt eventueel met zijn ziel onder de arm maar Livinus deed dat met zijn hoofd. Zo kon hij bij de kruispunten dat hoofd omhoog steken om de weg te vinden. Een voorloper van de GPS.

Toen hij in Houtem arriveerde, plantte hij zijn staf in de grond en op slag ontsprong daar

een bron die sindsdien nooit meer is opgedroogd. Natuurlijk had het water van die bron geneeskrachtige eigenschappen.

Als dat geen sterke verhalen zijn. Maar weet je wat nog het strafste van al is? Volgens recent historisch onderzoek heeft die hele Livinus niet eens bestaan! Als dat geen mirakel is, dan weet ik het ook niet meer. Wel vraag ik me af met wiens beenderen ze dan destijds hebben geleurd...

Het onderzoek laat veronderstellen dat de hagiografie van Livinus gebaseerd zou zijn op die van de Saksenapostel *Lebuinus van Deventer*. Een bijna naamgenoot. Livinus werd uitgevonden om de concurrentie van de Sint-Baafsabdij met de naburige Sint-Pietersabdij (geld! Geld!) aan te kunnen. Daarom werd het verhaal verzonnen als zou in de 10^e of 11^e eeuw zijn veronderstelde relikwie naar Sint-Baafs overgebracht zijn.

Ei, Balei

Op de flanken van de Baleiheuvel

De streek hier heeft de naam glooiend te zijn. Dat klopt ook wel maar toch kom je wel eens een helling tegen die niet zo glooierig oogt en het ook niet is. Zo bijvoorbeeld ligt Sint-Lievens-Houtem aan de voet van een heuvel die *de Balei* heet. Die is, afhankelijk van de geraadpleegde bron, 80 of 85 meter hoog. En dat is toch niet niets. Boven staat een wassertoren en het schijnt dat je bij helder weer van daar de torens van Gent kan zien. Het weer was niet helder toen ik er passeerde en bovendien had ik toch niet geweten in welke richting ik moest kijken.

Op de flanken van de Baleiheuvel

ligt het gehucht *Cotthem*. Lang, heel lang geleden moet daar een zekere Cota hebben gewoond. „Cotthem“ is namelijk een verbastering van het Germaanse „Cota haim“. Hetgeen zoveel betekent als „de woonplaats van Cota“. Tegenwoordig is Cotthem niet méér dan een straat met enkele huizen, een Mariagrot en een paar tea-rooms. Ik ben er onder andere omstandigheden al eerder gepasseerd en het is er stil. Nu al helemaal want de dagjesmensen die er bij mooi weer al eens op af komen, die waren nu uiteraard ver te zoeken. De Mariagrot werd gebouwd onder impuls van Robert Van Wilder, die pastoor was in Oombergen. Ik dacht dat de grot veel ouder was maar ze werd gebouwd in 1954 ter ere van Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen. De plannen werden getekend door de Hillegemse rotsbouwmeester Aloïs Van Wijnendaele. Een rotsbouwmeester... Je houdt het toch niet voor mogelijk! Welke heilige zou van die beroepsgroep de patroon zijn? De heilige Trogloditus?

Behalve Cotthem zelf ligt op de heuvelflank ook nog het natuurgebied *Cotthembos*. Het is een geheel van bossen, open kouters en hier en daar een houtkant of een holle weg. Lager gelegen zijn er meersen, vochtige hakhoutbossen en weiden. In het hogere deel van het Cotthembos ontspringen allerlei bronnetjes, die op hun beurt de Klokfonteinbeek van water voorzien. Het reservaat ligt tussen Oombergen, Hillegem en Sint-Lievens-Houtem.

In de tijd van de Romeinen

Hij staat boven op de Balei: een Romeinse legioensoldaat. Een beeld waar je niet naast kan kijken want de metalen vent is zowat drie meter hoog. Op eerdere wandelingen ben ik hem al een paar keer gepasseerd. Nu niet maar ik weet dat hij er is. En dat hij er staat is geen toeval. 2000 jaar geleden lag hier een heirbaan. Die ging van Boulogne-sur-Mer over Velzeke via Oombergen, Sint-Lievens-Houtem, Borsbeke, Burst verder naar Asse en zo

tot helemaal in Tongeren. Tot in de 18e eeuw was dit ook het tracé van de hoofdweg tussen Aalst en Oudenaarde. Volgens de overlevering is Wellington met zijn leger over deze heirbaan naar Waterloo getrokken om er Napoleon op zijn duvel te geven.

De Romeinen hadden al vroeg begrepen dat er hier in de streek wel wat te halen was. Het was namelijk de vindplaats van soort witte natuursteen, die wijdse benaming *Vlaamse arduin* kreeg. Die steensoort bleek heel geschikt als fundering en voor het opgaande metselwerk voor hun villa's. Ook bewees de steen zijn diensten voor het uitwerken van waterputten en als bouw materiaal voor de zuilen en kapitelen van hun tempels. De steengroeven hielden het uit tot in de 17^e en 18^e eeuw. Oorlogen en uitputting van de steenlagen bedierden het spel en maakten een einde aan de meeste Vlaamse steengroeven. Dikwijls werden de putten, nadat er niet genoeg steen meer uit te halen was, gedeeltelijk weer opgevuld. De natuur zorgde er vervolgens voor dat alles dicht begroeid geraakte. Op de grens met Oombergen zijn nog zulke oude steengroeven te onderscheiden waar in het verleden Houtemse steen werd gewonnen. Ze werden *cacheputten* genoemd. Die naam hebben ze gekregen tijdens de Franse bezetting van onze gewesten. Jonge mannen werden toen verplicht om zich te laten inlijven bij het Franse leger. Wat zo ongeveer iedereen tegen de haren in streek. De opgeëisten gingen dikwijls op de loop en hier in de streek verborgen ze zich in de oude, nagenoeg ontoegankelijke steengroeven. Zich verbergen... „se cacher“ in de taal van de bezetter. Vandaar dus. De Kachputtenstraat herinnert daar nog aan.

Letter

Niet al te ver van waar ik dit zit te schrijven ligt het „Letterhoutstraatje“. Ik heb me al dikwijls afgevraagd wat dat eigenlijk zou betekenen. Waar die naam vandaan komt. Misschien zit een deel van de verklaring verborgen in de naam van *Letterhoutem*. Reeds in 1140 werd dit dorp in de Denderstreek vermeld als *Holthem*. Dat „holt“ of „hout“ staat voor bos en het „hem“ voor woonplaats of erf. Letterhoutem was dus een woonplaats aan het bos. Later, in 1187, duikt de naam *Lettelhoutem* op. Hetgeen „klein Houtem“ betekende. In Latijnse charters werd het dorp als *Parvo Houthem* vermeld. Daarbij is *parvus* een Latijns woord voor „klein“. Uit 1336 dateert Littelhouthem... Aha! We komen dichtbij want „little“ is nog steeds „klein“ in het Engels. Het straatje hier dichtbij zou dus wel eens het Kleine Houtstraatje kunnen zijn.

Overigens is Letterhoutem een dorp in Oost-Vlaanderen en een deelgemeente van de gemeente Sint-Lievens-Houtem.

Letterhoutem wordt adequaat bewaakt want sinds 1981 staat bij de kerk het levensgrote beeld van... een *champetter*! In België werd de veldwachter ook benoemd met het Franse *garde champêtre*. Hetgeen in Vlaanderen vlot verbasterd werd tot sjampetter of champetter. In tegenstelling met Nederland had in België de veldwachter wel degelijk iets te betekenen binnen de politiemacht. Het was zelfs zo dat de aangestelde veldwachter standaard de bevoegdheid had van OGP (Officier van Gerechtelijke Politie).

In Letterhoutem is het de beeltenis van veldwachter Raymond Van den Berge die bij de kerk staat. Het behoorde vroeger tot de taak van de champetter om 's zondaags, na de hoogmis, de officiële gemeentelijke mededelingen met luider stemme voor te lezen. De man vroeg dan om stilte en aandacht door een bel te luiden en door vervolgens plaats te nemen op de *roepsteen* of, wat ook kon, in het *roepuizeken*.

Het komt ons nogal oubollig over. Wij met al onze moderne communicatiemiddelen. Maar vroeger waren er geen regionale bladen waarin de plaatselijke berichten stonden. Bovendien was een groot deel van de bevolking analfabeet. Zodoende hadden ook de gedrukte „*plakkaeten, publicatiën en ordonnanciën*“ niet altijd het nut dat ze beoogden. Het gebeurde natuurlijk ook dat die geschriften onleesbaar werden gemaakt door „*Uytschrabben, afscheuren, aftreken of beschadigen*“. Hetgeen met boete of gevangenisstraf werd „be-loond“. En zo moest de *Belleman* of dorpsomroeper op een openbare plaats, bijvoorbeeld aan de gevel van de kerk of buiten het kerkhof als dat de kerk omringde, lezing geven van verordeningen omtrent openbare zaken zoals legerdienst, gemeentelijke reglementen, uit-

spraken van rechtbanken, landbouwtellingen, openbare verkopen, voorgenomen huwelijken en nog veel meer.

Keizer Jozef II van Oostenrijk, de Koster van Wenen, moeide zich met alle aspecten van het burgerlijke en religieuze leven en hij dacht de betekenis van de dorpsomroeper te kunnen fnuiken door de pastoor de officiële berichten vanaf de kansel te laten voorlezen.

Zoals zoveel van zijn hersenschimmen was ook dit geen succes. Het „roepen“ hield stand tot na de Tweede Wereldoorlog. Zij het dan dat de Belleman de plaats moest ruimen voor de veldwachter die met zijn uniform nog eens extra gewicht gaf aan het gebeuren. Veldwachter Van den Berge deed dat hier in Letterhoutem voor het laatst in 1959 en het standbeeld wil de herinnering daaraan levend houden.

Wind en water

In een streek met zoveel heuvels en met zoveel bronnetjes die ettelijke beekjes voeden, moeten ooit toch molens hebben gestaan. Wind- zowel als watermolens. Dat is ook zo. Wás ook zo want ze zijn grotendeels verdwenen.

De Molenbeek kronkelt hier door het landschap en op die waterloop stond al een watermolen in 1210. Die was eigendom van de machtige Sint-Baafsabdij van Gent. Een pachtcontract van latere datum toont aan dat de molen in 1480 nog steeds in handen was van de abdij. Tot in 1959 werd de molen zelfs nog gebruikt.

Waar de molen staat heeft de Molenbeek een verval van 4,5 meter. Het metalen bovenslagrad is bijna volledig weggeroest. Binnenin de molen is het mechanisme nog aanwezig.

In 1994 werd de molen beschermd als monument met inbegrip van zijn omgeving die ge-

De romp van de Thienpontsmolen. Nu een woonhuis.

klasseerd werd als dorpsgezicht. Er is hoop dat de molen ooit nog iets meer zal betekenen dan enkel een monument. De Vlaamse Landmaatschappij (VLM) kocht in 2007 de watermolen op *het Eiland* in het Houtemse centrum aan. Er bestaan plannen om het molenhuis en het maalwerk te herstellen. Of het tot een volledige restauratie moet komen is me niet duidelijk.

Achter de woningen van de Houtemse wijk *Bruisbeke* rijst de twaalf meter hoge romp van een stenen windmolen uit de zeventiende eeuw hoog op. Een onopvallend paadje tussen twee huizen leidt naar de hoogte van Bruisbeke waar deze windmolen al eeuwen staat: *de Thienpontsmolen*, genoemd naar de familie molenaars die er in de achttiende eeuw koren maalde. Het is de enige overgebleven windmolen in Sint-Lievens-Houtem. Het is evenwel nog iets meer dan slechts een molenromp: de restant van de windmolen wordt bewoond. De eigenaar, jazzmuzikant Jo Vanhoutte, heeft de molenromp eigenhandig omgebouwd en gerenoveerd met afbraakmaterialen. Delen van de oorspronkelijke molen hebben verder dienst

gedaan om een windmolen op een andere plaats te herstellen.

Het wonen in een molenromp ziet er idyllisch uit maar het heeft ook nadelen. Een stenen windmolen heeft uiteraard geen enkele rechte muur. Niet in de breedte, maar zelfs niet in de hoogte want de romp is conisch. De meeste meubelen kan je dus niet zomaar in kwijt. Veel ernstiger is echter dat alle conische stenen molens last hebben met insijpelend vocht. Bij deze molen zijn die muren nochtans een meter dik maar ze staan schuin en het regenwater zoekt zich een weg naar binnen. Speciale coatings aan de binnen- en buitenkant

helpen weinig. Ja, hoe deden die molenaars dat dan vroeger? Want vocht, graan en meel samen... dat is een slechte combinatie. De oplossing was even simpel als effectief: door de wind langs alle kanten vrij door de gaten in de romp te laten spelen. Een optie die echter afvalt wanneer je de romp als woning wil gebruiken. Want een mens wil het bij gelegenheid wel eens warmer hebben dan het buiten is. Tegenover die nadelen staat dat de molen hoog verheven staat en dus een schitterend uitzicht biedt. Het is er doorgaans ook rustig en dat is iets wat een muzikant als Vanhoutte wel naar waarde weet te schatten. Hoewel... Wanneer de wind op stormkracht rond de molenromp giert is het daar blijkbaar moeilijk uit te houden. Het huilen van de wind jaagt iemand de stuipen op het lijf.

Uitsmijter

Het was koud op deze tocht en ik was wel benieuwd wat men daarover in vroegere tijden had te zeggen. In deze tijd van weercomputers, satelifoto's, buienradar, Frank Deboosere en andere Sabine Hagedorens (Vlaamse weerman en -vrouw), blijken oude weerspreuken soms wel eens de waarheid te verkondigen. De winter had tot nu toe nog niets voorgesteld en hier en daar begon er al één of ander wat aarzelend te bloeien. Pas op, zegt een weerspreuk: *Als vroeg krokussen bloeien, dan zullen ze met de koude stoeien.* Wel, wel. Maar! Ik kan jullie hoop geven: *In februari guur en koud, dan komt er een zomer waarvan je houdt.*

Nochtans ondertussen:

t Is koud, de winden bijten;

't is koud, de boomen splijten;

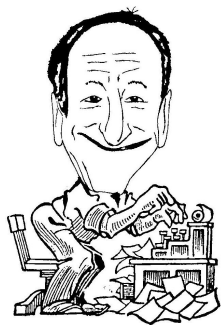
de booze wind giert:

hij heeft de zonne ontvield.

Zeg dat Guido Gezelle het gezegd heeft!

En toch: *Unne boer en un vèrke knorren altied.*

En zo kwam er een varkentje van Sint-Antonius met een lange snuit...

© 2012
Michel Christiaens

